

LAPOLVASÓ

„...és Fasizmus jegyesek”?

Holmi, Thalassa, Valóság, Kritika

Minden külön értesítés helyett tudatta a költő egykor: *Tőke és Fasizmus jegyesek*. Akkor, 1930-ban, amikor a tőke mindent elsöpörő uralma végveszélyt látszott jelenteni csakúgy, mint az ugrásra kész fasizmus, amikor Hitler ugyan már elkészült a *Mein Kampf*jával, de valódi veszélyt még csak mitugrársz költők láttak a fanatizmusban, és amikor Európából a szovjet fanatizmus még gyönyörű szimbólumnak, az öntudatra ébredő nép szimbólumának látszott, nos akkor, 1930-ban jött a versértésítés a *Döntsé a tőkét, ne siránkozz!* című kötetben.

Most, 1990 tavaszán, nyarán egy régi-új jegyesek jelent meg a sajtóban. Bolsevizmus és fasizmus jegyesek — írhatnánk minden külön értesítés helyett, csak hát igenis van külön értesítés, külön cikkek, külön elemzések jelennek meg, miközben új és új meglepetést, újabb megdöbbenést keltő tények kerülnek napvilágra:

Katyn hazugságvára

Is csak a minap omlott össze, a múlt heti megrökönyödést a Carlos-csoport magyarországi vendégeskedése okozta; s mert a napról napra kiderülő tények a bolsevizmus szörnységeit oly hasonlatosak mindazzal, amit eddig a fasizmusról tudtunk, hát az egyenlőségjelet hajlamok vagyunk minden további nélkül kitenni.

Csak hogy: ha ezt a nem minden ok nélküli párhuzamot elfogadjuk, következnek az újabb kérdések, keresnünk szükséges az elfogadható magyarázatot: miért is maradhatott fenn a bolsevik diktatúra évtizedekig, miközben, mondjuk, a hitlerizmusnak a győzedelmes hatalomra jutástól a végső szétverettség tizenkét eszélő esztendő jutott?

A *Holmi* című lap — amely alig több mint fél esztendő alatt az irodalmi folyóiratok megkerülhetetlen orgánumává nőtte ki magát — májusi számában a vezető helyen adott közre egy remekül megírt esszé Kertész Imre *Táborok maradványai* címmel mondott érzhetően sokszor áttöréngent, letisztult szép gondolatokat a Thália Stúdióban ez év februárjában, a *Koncentrációs Világegyetem* című anketón.

„Amikor felkértek rá, hogy szóljak hozzá a náci és a bolsevik koncentrációs táborok analógiájának, illetve különbségének, egyszerűen a XX. századi gyalázat, Piliński kifejezésével: a »botrány-problematikájához, rögtön azt láttam mondani, hogy az szerintem mitológikus kérdés... milyen alapon történik az összehasonlítás, illetve különbségtétel? Nyilvánvaló, hogy az emberi létből való száműzés, a győtrelem, az éhezés, a rabmunka, a kihalás Recsen is ugyanolyan, mint Dachauban és Kolima sem különbözik e tekintetben Mauthausentől. Azt mérjük fel, hogy Ravensbrückben vagy a Gulag-szigetvilág valamelyik táborában volt-e kisebb a kenyérfeladás... Vizsgáljuk, hogy hol és kik szenvedtek igazságtalanabbul? De hisz jól tudjuk, hogy mindez túl van a jogon és az igazságon... — így ezen előljáró szavakat tartotta szükségesnek elmondani Kertész Imre, akit íróként éppen e könyvében fedezhetett fel ismét az irodalompartoló közönség a *Kaddis a meg nem született gyermekért* című felkavaró regénye kapcsán. Kertész Imre az összehasonlítás során az igencsak említésre méltó különbségek közül jó néhányat megemlít, s már nemcsak a táborokról szól, amikor ezt írja: „Mármost a két mozgalomnak csak a végeredménye azonos: a terror, a táborok, a népirtás, a gazdasági, szellemi, lelki és erkölcsi élet teljes elnyomítása, az individuumban eltírása... Az egyik megváltóként jelenik meg, és köntöse alatt az ördög lapja, a másik sátánként öltözik és az is. Az egyik a törvényt alkalmazza törvénytelenül, a másik törvénytelenül helyezi a törvényt.”

Kertész Imre megpondolkodtató szövegeitől csupán egy szót emeltem ki, zavar is, hogy öszszefüggéséről kiessz meg is fosztottam; de mindez azért tettem, mert másképp az egész írást, e tömör-szép esszét teljes terjedelmében ide kellene másolni. A kiemelésre viszont azért kerítettem sort, mert az idézett szál már átvezet *Litván György* történetének egy ugyancsak először szóban elmondott előadásához, aminek a szövege a *Thalassa* című vadonatúj, *Pszichoanalízis — Társadalom — Kultúra* alcímű folyóirat most megjelent első számában olvasható. (A *Thalassa* egyébként a *Ferenczi Sándor Egyesület* kiadványa, a cím görög szó, magyarul tengert jelent — utal az egyesület névadójának klasszikus művére. A folyóirat a nemrégiben újra indult *Cserépfalvi Kiadó* gondozásában látott napvilágot, az első szám, a *Pszichoanalízis és társadalom* című

nemrégiben megtartott szimpózium előadásait adja közre.)

Litván György, akinek egy másik, a leninizmussal való leszámoló írását e hasábkon nemrégiben idéztem, ezúttal a

Kollektív elfojtás — totális rendszerek

címmel fejtette ki véleményét, felkérésre merészkedett egy általa kevésbé ismert szakterületre. Az elfojtás pszichoanalitikus fogalom, tulajdonképpen a kollektív elfojtás is az, ám ez utóbbi már jócskán kapcsolódhat a történetész szakterületéhez: a világ, és ezen belül Magyarország régebbi, de újkor története is számtalan példával szolgál arra, hogy egy nép az adott politikai időszakokban hajlamos (vagy kényszerül) nemcsak a felejtésre, de az elfojtásra is. Belátásból, félelemből, kompromisszumkeresésből.

A kollektív elfojtás tehát létező társadalmi, történeti jelenség, Litván utal az 1848-as szabadságharcot követő klegyezés megkövetelte kollektív felejtésre, s még több példa után eljut a következő megállapításhoz: „A totális rendszerek a változások által előidézett elfojtásokat közismerten végtelen formában kényszerítik ki. Legyen elég itt csak utalni a pillanatnyi »vonal« egyedül üdvözítő voltára, a száznyolcvan fokok fordulatok meggyőződéses elfogadásának követelményére.” Itt, e ponton lép be Litván érvelésébe Orwell, akinek klasszikus meghatározása: „Aki uralja a múltat, az uralja a jövőt is, aki uralja a jelenet, az uralja a múltat is.”

„Meg kell tanulni úgy emlékezni — teszi mindehhez hozzá Litván György némi önkritikus éllel —, hogy az események a kívánatos, éppen egyedül helyenvaló módon mentek végbe. (Aki eltöltött valamennyi időt a kommunista mozgalomban, az tudja, hogy igenis meg lehet tanulni az emlékeztetálatlakítást)”

Emlékeztetálatlakítás és -elfojtás persze nem egy és ugyanaz, bár rokonítható fogalmak; erre Litván is két szörnővilágtörténelmi példát tud: a Holocaustot és a Gulagot; a működőtölk tömegeket nyomorító hatalmak maradtak az évtizedekkel későbbre nyúló hatásukkal is, no meg a szabályos »pszichoanalitikus« elfojtások okán, no meg természetesen: az intézményesített parancsolt felejtés miatt. Litván György 1956-ot is ilyen történeti és analitikus példának látja és látatja, a több évtizedes elfojtás most szabadult ki: „Diadalmenet tanúi vagyunk — jegyzi meg a történetész — Legfeljebb annyit érdemes megjegyezni díszonás zárókkorod gyanánt, de talán éppen ezzel hódolva legalább Freud könyörtelen és kritikus szemlénének, hogy e visszatérési folyamattal párhuzamosan máris megkezdődött az újabb kollektív elfojtás. Ezúttal azé az élményanyag, hogy miként éltünk és alkudtunk meg a Kádár-féle totalitárius rendszer három évtizede alatt.”

Mintha ezzel a váddal, vagyis a legújabb kollektív elfojtás vádjával perlekedne Gyertyán Ervin, aki a *Valóság* júniusi számában

Az én bűnös nemzedékem

címmel írt — mások által már megelőlegeztem —, igazoló jelentésnek” titulált — esszét. A személyes érintettség, és a személyes hangú címválasztás azt is jelzi, hogy az elmúlt évtizedekkel elsősorban mindenkinek önmagával kell elszámolnia. De Gyertyán szövege mintha hozzászólás lenne Kertész Imre beszédéhez is, amikor ezt írja: „A század totalitárius diktatúrái között csak egy volt, amely »korrekt módon« már a »szándéknyilatkozatában« közölte azokat a nép- és emberellenes bűnöket, amelyeket hatalomra jutása esetén el kíván követni, és amelyekhez támogatást kér a tömegektől: a náciizmus, a hitlerizmus.”

Gyertyán bevezetésében ez az elsődleges oka annak, hogy a bolsevizmusra oly sokan tették az életüket az elmúlt fél évszázad során a kiváló — később kijózanodó antibolsevista politikát folytató — koponyák közül. A névsor annyira közismert, hogy fel sem kell sorolni. A nagy kiábrándulás azonban Nyugaton könnyebben és látványosabban mehetett végbe, »ezen a tájon a kiábrándultság életveszélyes volt!« — állítja, jogosan, Gyertyán. Más kérdés, hogy további tisztázásra vár a mindenkor »kollaboráció« fogalma, s Gyertyánnal nyilván sokan vitakozhatnak majd. „Nem rászalthatók el azok az emberek, akiket a létfenntartás, a család vagy a jogosult szakmai elnérvényesítés... a rituális egyetértés külsőségeinek elfogadására, beilleszkedésre késztet.” Ez önmagá-

ban igaz, mint ahogy az is, hogy Rákosi és Kádár korszaka szétválasztandó. Csak hát: a viták ezt követően kezdődnek, sérelmek horgadnak fel, vádak, ellenvádak, magamentségek fogalmazódnak meg.

S ha Gyertyán gondolatait — akár egyetértve vele, akár vitatva megállapításait, mint egy plasztikus véleményt elfogadhatjuk is, szövegének van egy kirívóan riasztó kérdése. Eszerint számára nyitott maradt, hogy a forradalmi harc módszereinek későbbi, november 4-e utáni erőltetése (s hogy értsük, ezeket fel is sorolja: illegális agitáció, újságok, röpiratok, MUK-feliratok) mennyire járult hozzá későbbi törvénytelen megtorlások drákói szigorához és kegyetlenségéhez. Mintha az áldozatok makacssága enyhítő körülmény lehetne — a hőhóroknak. Ezen az alapon a kollaboráció akár piederasztátra is emelkedhetne...

És e cikk végén még egy hozzájárulás a kérdéshez. A *Kritika* májusi számában *Eörsi István* adott interjú *Mihancsik Zsófiának* és *Szénási Sándornak*, s alanyi költőként önmagáról ekképp vélekedett: „Olyan korban élünk, hogy magam is rámosolyogtam a kultúrátámogatott verőlegényekre, miközben tudtam, hogy barátom, Angyal István inkább meghalt, csak hogy ezt ne kelljen csinálnia. Ezért mondtam a beszélgetés elején, hogy többfajta morális magatartás lehetséges, tőlem ez telt.”

Mi pedig reménykedjünk, hogy ezután már csak egy régi mesét dűnyöghetünk majd...

Murányi Gábor

Gyulán, a román kollégiumban vasárnap egyhetes országos román népzenei tábor nyílt. A három tiszántúli, románok által is lakott megyében, Békésben, Csongrádban, Hajdú-Biharban élő, s most táborozó nemzeti és népi hangszerek megszólaltatását egyaránt gyakorolhatják.

IDŐSZAKI KIÁLLÁSOK

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MŰZEUM: Mathias Rex: Hunyadi Mátyás és kora — Iona és Sándor Bodó (USA) retrospektív kiáll. — Budapest őse a gellérthegyi keita oppidum — A drótos, az olajkár és a többiek... (az utca népe Pest-Budán 1849—1914)

HADTÖRTÉNETI MŰZEUM: Vitézek és hadiszekerek Mátyás korában

IPARMŰVÉSZETI MŰZEUM: Renaissance és manierizmus — Barokk és rokokó — Képes kárpitok a XIX. század végétől a XX. század közepéig — Csehszlovák üvegművészet

KISCELLI MŰZEUM: Párhuzamos dokumentumok: fénykép és történelem 1939—1969 — Diszkerámia (nyit: 6-án)

KODÁLY ZOLTÁN EMLÉKMŰZEUM: Emlékszobák — Pillantás az alkotóműhelybe — Kéziratok kiáll.

LEGÚJABB KORI TÖRTÉNETI MŰZEUM (Budavári Palota A ép.): Sztálin! — Rá-ko-si! — propaganda és valóság Magyarországon az ötvenes években — Az értékpapírok világa — Ferenczy Béni éremkiáll. — Berlin, 1989 november — Katona Katalin, B. Papp Iona és Sárosi Krisztina iparművészeti kiáll.

MAGYAR NEMZETI GALÉRIA: Szinyei Merse Pál és köre — Retrospektív művészeti és dokumentációs kiáll. (1981—1989) — Bécsi ezüst: klasszizmus, biedermeier, historizmus

MAGYAR NEMZETI MŰZEUM: Népviselet grafikákon

MEZOGAZDASÁGI MŰZEUM: Hazánk mezőgazdasága diákszemmel — Unnepl kenyérünk

MTA ZENETÖRTÉNETI MŰZEUM: A zenelet és hangszeres kultúra Magyarországon — Zenei éremgaléria

NÉPRAJZI MŰZEUM: Magyarország címere a néphagyományokban — Auschwitz, menylet az emberiség ellen — A szanok (busmanok) sziklaművészete

NYUGAT EMLÉKMŰZEUM: A Nyugat és könyvművészete

Heti kulturális

Margitszigeti Szabadtéri Színpad: H: A Magyar Állami Népi Együttes műsora (fél 9, esőnap: 3-án) — P: Temesvár, 1514; oratórium (fél 9, esőnap: 9-én)

Budai Parkszínpad: Sze: A Tomkins Enekegyüttes és a Musica Humana műsora (fél 9, esőnap: 3-én) — P: A Polip rockmagazin estje (fél 9, esőnap: 7-én) — V: 100 Folk Celcius „TV-mac” c. gyermekműsora (du. 4, esőnap: 10-én) — Jövő H: A Rajkó zenekar folklorestje (fél 8, esőnap: 10-én)

Húton Szálló dominikánus udvara: Cs: A Benkő Consort koncertje (fél 8, esőnap: 7-én) — P: Az Orient Dixieland együttes koncertje (fél 9, esőnap: 7-én) — Jövő H: Perényi Eszter és Némethy Attila szonataestje (fél 9)

Várszínház, karmellita udvar: Cs, P, Szo: Godspell (fél 9, Cs: bemutató)

Körszínház: H, K, Sze, Cs: A politikai csizmadia (fél 8)

Vidám Színpad — a Hild udvarban: H, K, Sze, Cs, P, Szo: Az utolsó bölény (8, esőnap: 9-én)

Pesti Vigadó: H: A MÁV Szimfonikusok és a Budapesti Kórus hangversenye (8) — Sze: A magyar operett csillagai (8) — Cs: A Magyar Rádió